

1295 yılında İslâmiyet'i kabul ederek Müslümanlığı İlhanlı Devleti'nin resmî dini haline getiren Gâzân Han yaygın olarak "pâdişâh-ı İslâm" unvanını kullanmakla birlikte sikke ve kitâbelerde sultan unvanının "sultân-ı âdil, sultân-ı İslâm, sultân-ı selâtin, sultân-ı selâtin-i'l-Arab ve'l-Acem, es-sultân-ı'l-a'zam, es-sultân-ı'l-muazzam, sultân-ı's-Şark ve'l-Garb" gibi birleşik şekilleri yer almıştır. İlhanlı Devleti'nde kelimelerin siyasî unvan olarak kullanımı Olcaytu Han zamanında daha da yayılarak devam etmiştir. Kaynaklarda Olcaytu'nun genellikle "sultân-ı'l-İslâm" unvanı ile zikredildiği görülmektedir (Reşîdüddin, vr. 50^a-56^a). Bu dönemde Olcaytu tarafından Zencan yakınlarında kurulan yeni yerleşim yerine Sultâniye adının verilmiş olması dikkat çekmektedir.

Kroniklerin yanı sıra epigrafik ve nümsematik kaynaklar sultan unvanının Celâyirli, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarları tarafından yaygın biçimde kullanıldığını göstermektedir. Timurlular döneminin önde gelen tarihçilerinden Hâfız-ı Ebrû ile Nizâmeddin Şâmî'nin halife, sultan ve şah ile hilâfet, saltanat ve padişahlık kelimelerini eş anlamlı olarak kullandıkları görülmektedir. Şah İsmâil tarafından Safevî Devleti'nin kurulmasının ardından sultan yerine şah kelimesinin unvan olarak ön plana çıktığı belirtilmektedir. Kelime bu tarihten sonra İran coğrafyasında vali ve zâbit gibi resmî idarecilere unvan olarak verilmiştir. Sultan unvanı Osmanlı Devleti'nde ilk defa Orhan Gazi'nin sikkelelerinde olmak üzere padişahlar tarafından kullanılmıştır (bk. PADİŞAH). XV. yüzyıldan itibaren unvanın zaman zaman "sultân-ı selâtin, es-sultân ibn-ı's-sultân, sultân-ı'l-berreyn ve'l-bahreyn" şeklinde güçlendirilmek suretiyle Osmanlı hükümdarının adlarından hemen önce yer aldığı bilinmektedir.

İslâm hilâfet teorisinde aynı anda iki halifenin bulunamayacağı, dolayısıyla bütün müslümanların tek bir halifeye bağlı olması temel prensip şeklinde kabul edilmekle birlikte Abbâsî hilâfetinin yanında Şîî-Fâtımî ve ardından Endülüs Emevî halifeliğinin ortaya çıkışı İslâm dünyasında fiilî olarak aynı anda üç halifenin varlığı sonucunu doğurmuştur. Bu sebeple çeşitli dönemlerde kurulan müslüman devletlerin hükümdarları, halifenin mânevî otoritesine saygı duyarak sultan unvanını alıp siyasî hâkimiyetlerini kabul ettirmiştir. Bunun bir sonucu olarak İslâm dünyasında farklı coğrafyalarda hüküm süren aynı halifeye bağlı sultanlar söz konusu olmuştur.

Sultanlar halife adına hutbe okutup bağlılıklarını ifade ederken halife de saltanatlarını tasdik etmekte, verilen unvan, lakap ve hediyelerle siyasî otoritelerini kuvvetlendirmekteydi. Nitekim Abbâsî halifelerini Sünnî İslâm dünyasının mânevî lideri kabul eden Selçuklu sultanları genellikle onlara saygıda kusur etmemeye özen göstermişler, halifelerin, saltanatlarını onaylayıp kendilerine unvan ve lakap tevcih etmesini büyük bir şeref saymışlardır (Özaydın, Prof. Dr. İşin Demirkent Anısına, s. 422). Bununla birlikte Tuğrul Bey'in Bağdat seferinden itibaren Selçuklu sultanları siyasî otoriteyi ellerinde tutmaya ve halifeleri halk üzerindeki mânevî nüfuzları sebebiyle sadece dinî bir lider olarak kalmaya zorlamışlardır. Saltanat mücadelelerinde hânedan mensupları kendilerini meşrû sultan ilân ettirmek için halife nezdinde girişimde bulunmaktaydı. Öte yandan aynı dönemde hüküm süren sultanlardan zayıf olanlar güçlü olanına tâbi olmakta, diğer bir ifadeyle onu metbû tanımaktaydı.

Sultan kelimesinin XIII. yüzyıldan itibaren siyasal anlamı dışında zaman zaman sûfî, ârif ve mutasavvıflar için de kullanıldığı görülmektedir (sultân-ı'l-meşâyih, sultân-ı'l-meşâyih ve'l-ârifin, bk. Hermann, s. 152, 178). Ayrıca Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren özel ismin sonuna eklenmek suretiyle "hanım sultan" veya "vâlide sultan" şeklinde padişahların anneeleri, kızları veya hanımları ile bazan şehzadeler için kullanılmıştır. Sultan kelimesine Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlarda kişi adı olarak da rastlanmaktadır. Günümüzde de bazı İslâm devletlerinde hem siyasî-idarî mânada hem de şahıs ismi olarak kullanımı devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hudûd-ı'l-âlem (Sütûde), s. 61, 67-69; Râvendî, *Râhat-ı's-sudûr*, s. 85, 105; *Ahbâr-ı'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 13; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Beyân-ı'l-hakâ'ik*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 834, vr. 50^a-56^a; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, V, 448; IX, 403-404; M. Altay Köymen, "Meskukata Göre Büyük Selçuklu İmparatoru Sencer ile Irak Selçuklu Devleti Hükümdarı Mahmud'un Vassallık Münasebetleri", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1955, s. 131-136; Mirza M. Kazvinî, *Yâddâstha-yı Kazvinî* (nşr. İrec Elşâr), Tahran 1336 hş., III, 153-154; H. Busse, *Chalif und Grosskönig: Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beirut 1969, s. 184, nr. 48, 50; T. Khodzhanilazov, *Katalog Gosudavstva Velikikh Sel'dzhukov*, Askhabad 1979, s. 5-23, 88-120; G. Hennequin, *Catalogue des monnaies musulmanes de la Bibliothèque Nationale: Asie pré-mongole*, Paris 1985, s. 20, 27-28; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 109, 142; Hasan el-Bâşâ, *el-Elkâb-ı'l-İslâmiyye*, Kahire 1409/1989, s. 323-339; B. Lewis, *The Political Language of Islam*,

Chicago 1991, s. 51-53; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 115-119; a.mlf., "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", Prof. Dr. İşin Demirkent Anısına (haz. Abdülkerim Özaydın v.dğr.), İstanbul 2008, s. 421-433; *Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen: Balh und die Landschaften am oberen Oxus [XIV c Hürâsân III]* (ed. F. Schwarz), Tübingen-Berlin 2002, s. 92-93, nr. 755-756; G. Hermann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit: Text-und Bildteil*, Wiesbaden 2004, s. 152, 157, 162, 178; Ömer Diler, *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri* (haz. Emine Nur Diler v.dğr.), İstanbul 2006, s. 281-288, 308, 343-370; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, Ankara 2007, tür.yer.; C. E. Bosworth, "The Titulature of the Early Ghaznavids", *Oriens*, XV (1962), s. 210-233; Mehâb Derviş Lutfî, "Elkâb 'ale'l-meskûkât-ı'l-İlhâniyye", *Sumer*, XXI/1-2, Bağdat 1965, s. 157-166; M. Bâkır el-Hüseynî, "Dirâse tahlîliyye ve ihşâ'iyye li'l-elkâbi'l-İslâmiyye", a.e., XXVII/1-2 (1971), s. 185-231; XXVIII/1-2 (1972), s. 153-185; Coşkun Alp tekin, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 435-591; Abdülhay Habîbî, "Kelime-i Sultân", *Âryânâ*, XXIX/5, Kâbil 1350/1971, s. 80-83; J. H. Kramers, "Sultân", *IA*, XI, 24-28; a.mlf. - [C. E. Bosworth], "Sultân", *EI²* (İng.), IX, 849-851, 854; O. Schumann, "Sultân", a.e., IX, 851-853; Osmâne Kane, "Sultân", a.e., IX, 853; Dihhudâ, *Lugatnâme*, XVII/B, s. 589-595.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

SULTAN AHMED CAMİİ ve KÜLLİYESİ

İstanbul'da
XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde
inşa edilen külliye.

Sultan I. Ahmed (1603-1617) tarafından devrin başmimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'ya yaptırılmıştır. 1018-1029 (1609-1620) yılları arasında inşa edilen külliye cami, hünkâr kasrı, sıbyan mektebi, medrese, arasta, hamam, dârüşşifâ (mescid ve hamamı ile), imâret-i âmire (mutfak, fırın, kiler, yemkane), tabhâneler, han, dârülkurrâ, türbe, sebiller, çeşmeler, dükkânlar, odalar, mahzenler, kahvehane ve evlerden oluşmaktaydı. Bu yapılardan mahzenler, kahvehane, evler, dârüşşifâ (hamamı hariç), tabhâneler, hanla bir kısım dükkânlar ve üç sebil günümüze ulaşmamıştır. Külliye serbest bir yerleşim düzeni görülmektedir. Simetrik olarak konumlanmayan külliye binaları topografya, arsa durumu ve Atmeydanı'ndaki anıtlar dikkate alınarak yerleştirilmiştir. Külliye binaları ilk bakışta dağınık gibi görünürse de kendi içlerinde fonksiyonlarıyla bir bütünlük oluşturmaktadır. Cami ve buna güneydoğu köşesinden bitişik olan hünkâr kasrı geniş bir dış avlu içinde yer alır. Dış avlu duvarları üzerinde kuzey, doğu ve batı yönde üçer, gü-

ney yönde ise iki kapı bulunmaktadır. Batıdaki kapılar yakın zamanda örülerek kapatılmıştır. Avlunun güneyinde boydan boya uzanan arasta, odalar, hamam, sebil ve çeşme bulunmaktadır. Avlunun doğusunda ise sıbyan mektebi, bunun kuzeyinde medrese vardır. Kuzeydoğu köşesinde yer alan dârülkurrâ ve türbe ayrı bir çevre duvarı içinde ele alınmıştır. Türbenin Atmeydanı'na bakan yönünde köşede sebil yerine yapılmış olan bir muvakkithâne mevcuttur. Yine Atmeydanı'na bakan yönde birkaç dükkân dışında dış avlu kapıları ve sebiller vardır. Atmeydanı'nın Marmara denizi yönündeki ucunda (Hipodrom'un sphendone duvarı üzerinde) teras üzerine yerleştirilmiş dârüşşifâ ve imaret binalarından mutfak, fırın, kiler, yemekhane, tabhânelerle odalar, evler ve dükkânlar bulunmaktadır.

Cami. Genişçe bir çevre duvarı içinde büyük bir dış avluya sahip olan cami dış avlu zemininden yükseltilmiş olarak ele alınmıştır. Yapı 1018 (1609) yılında inşa edilmeye başlanmış, 1025 (1616) yılında ibadete açılmış ve 1026'da (1617) bütün

mefruşatıyla tamamlanmıştır. Dış avlu kuzeye ve doğuya üçer, batıya ve güneye ikişer kapıyla açılmaktadır. Cami merkezî planda ele alınmış olup klasik Osmanlı mimarisinin revaklı avlulu şemasını devam ettirmektedir. Yapı ayrıca altı minaresiyle o zamana kadar denenmemiş bir düzenlemeye sahiptir. 64 × 72 m. ölçülerinde kareye yakın bir alanı kaplayan camide 5 m. çapında dört büyük filayağı üzerinde sivri kemerlere oturan ve pandantiflerle geçişi sağlanan, içten 22,40 m. çapında büyük bir kubbe dört yönde birer yarım kubbe ile yanlara genişletilmiştir. Yarım kubbeler mihrap yönünde iki, diğerlerinde ise üçer eksedra ile bir kademe daha genişletilmiş, böylece daha önce İstanbul Şehzade Camii'nde Mimar Sinan tarafından ikişer eksedrayla uygulanmış olan bu şemada üçer eksedra ile en ideal geniş mekân elde edilmiştir. Ana kubbeyi taşıyan dört büyük pâyeye ikişer yönde sivri kemerlerle duvar pâyelerine bağlanmıştır. Köşelerde oluşan kare birimlerin üzerleri pandantiflerle geçişi sağlanan birer küçük kubbeye örtülmüş, böylece üst örtü dört-

gen şemaya tamamlanmıştır. Dört büyük pâyeye dıştan sekizgen gövdeli ağırlık kuleleri şeklinde yükselir. Üzerleri sivri kubbelerle örtülü olan bu ağırlık kuleleri ana kubbe eteğindeki payanda kemerleriyle birlikte kubbeye destek sağlar.

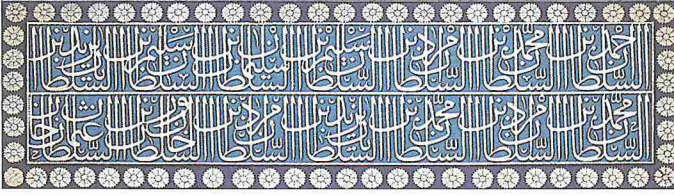
Cami dıştan iki yanda yer alan sivri kemerli galerili cepheleriyle hareketli bir görünüme sahiptir. Bu cepheler duvar payandalarıyla üçe bölünmüştür. Tek katlı olarak düzenlenen kuzey bölümleriyle çift katlı düzenlenen güney bölümleri üçer kubbeye örtülü olup eşit büyüklükteki kemerlere sahiptir. Geniş tutulan ve yine çift katlı olarak düzenlenen orta bölümlerde iki farklı kemerle hareketlilik sağlanmış ve birimlerin üzerleri tonozlarla örtülmüştür. Düz bir duvar olarak ele alınan mihrap cephesinde ise iki yanda büyük, ortada daha küçük olmak üzere dört payanda yer almıştır. Bu yönde kot farkından dolayı cami altında boydan boya tonozlu bir mekân elde edilmiştir. Dikdörtgen açıklıklı mermer söveli kapısı bulunan ve üç birimden oluşan bu mekânda dışa açılan mazgallar vardır. Burası muhtemelen camiye gelen padişah ve maiyetindekilerin hayvanları için ahır olarak kullanılıyordu. Bu mekân, bugün Vakıflar Halı ve Kilim Müzesi'nin Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Seksiyonu olarak hizmet vermektedir.

Harim mekânına biri kuzeyde revaklı avluya, ikisi yanlarda dış avluya açılan üç kapıyla geçilir. Ayrıca kible yönünde iki yanda birer kapı daha vardır. Revaklı avluya açılan cümle kapısı mukarnaslı yaşmağa sahip olup iki yanı nişlerle hareketlendirilmiştir. Kapı üzerinde I. Ahmed'in adının bulunduğu kitâbe yer almaktadır. Cami içinde mihrap duvarı hariç üç yönde yer alan mahfil harimi çevrelemektedir. Duvarlardaki payandaların genişliğinde olan mahfil pâyeye ve sütunlara oturan sivri kemerlerle taşınmaktadır. Kuzeyde cümle kapısı önünde yer alan bölüm biraz daha geniş tutulmuştur. Bitkisel kompozisyonlu ajurlu mermer korkuluklara sahip mahfi- le kuzeyde iki yanda yer alan pâyelerdeki spiral merdivenlerle ulaşılmaktadır. Ana kubbeyi taşıyan filayaklarının yüzeyleri iri dikey yivlerle hareketlendirilerek geniş pâyelerin masif görünümü yumuşatılmaya çalışılmıştır. Alt bölümleri mermer kaplı olan bu pâyelerden kuzeydekilerde birer adet zarif çeşme bulunmaktadır.

Yapıda aydınlatmayı sağlayan pencere- ler altı sıra halinde ele alınmıştır. Mihrap duvarı hariç diğer cephelerde alttan ilk iki sıra pencere dikdörtgen açıklıklı ve söveli-

Sultan Ahmed
Camii
ve Külliyesi'nin
kuşbakışı
görünüşü
(Fatma – Orhan
Durgut
fotoğraf arşivi)

Sultan
Ahmed
Camii'nin
cümle kapısı
üzerindeki
kitâbe

dir. Üçüncü sıra pencerelerle eksedrarlarıdaki dördüncü sıra pencereler sivri kemerli, yarım kubbelerdeki beşinci sıra ve ana kubbe eteğindeki altıncı sıra pencereler ise yuvarlak kemerli açıklıklıdır. Mihrap duvarında altta bir sıra pencere ile hünkâr mahfiline açılan ikinci sıra pencereler dikdörtgen açıklıklı ve söveli, diğer pencereler sivri kemerlidir. Mermer mihrap iki yanda zarif sütunçeleri bulunan mukarnaslı bir niş şeklindedir. İçi oldukça sade düzenlenmiş nişin üst kısmında renkli taş kakmalar vardır. Mukarnaslı yaşmağın iki yanı kıvrık dallar ve stilize çiçeklerden oluşan bir süslemeye sahiptir. Üstte iki sıra halinde kitâbe bulunmaktadır. Mihrap iki yanda uzun sütunçelerle sınırlandırılmış olup sütunçeler üstte alem şeklinde sonlanmıştır. Üçgen alınlık şeklindeki taş kısmında stilize bitkisel süslemeler görülür. Altın yaldızla bezenmiş olan mermer minber itinalı bir işçiliğe sahiptir. Basık kemerli kapı açıklığı üzerinde mukarnaslı bir tepelik bulunmaktadır. Yanlarda dörder küçük sivri taş kemerli açıklıklarla sivri kemerli bir geçiş açıklığı vardır. Üçgen aynalıklarda kıvrık dallar üzerinde rûmîlerden oluşan bir süsleme görülür. Aynalığın ortasında stilize çiçeklerden meydana gelen ajurlu bir bölüm vardır. Korkuluklarında geometrik kompozisyonlu ajurlu düzenleme bulunan minberin köşk kısmı, baklavalı başlıklı dört sütun üzerinde sivri kemerlere oturan sekizgen tamburlu bir külahla örtülmüştür. Ahşap vaaz kürsüsü dört ayaklı ve kare kesitlidir. Yüzeyleri üç bölüme ayrılan kürsüde alt aynalıklarla yan ve arka korkuluklar geometrik kompozisyonlu ve ajurludur. Orta aynalıklar ise geometrik desenli olup sedef kakmalarla süslenmiştir. Öndeki ayna ortasında sedef kakmalı bir kabara bulunmaktadır. Yapıda bu kürsü dışında iki vaaz kürsüsü daha mevcut olup bunlardan klasik formda olanı oldukça sade, diğeri ise barok motiflerle süslüdür. Mihrap yönünde sağdaki pâyeye bitişik olarak ele alınan müezzin mahfili on adet sekizgen sütun üzerinde lentolara oturmaktadır. Mahfile pâyenin yanında dikdörtgen açıklıklı bir kapıdan geçilerek ulaşılır. Mahfil geometrik ajurlu mermer korkuluklara sahiptir. Camide mihrap duva-

rının sol tarafında hünkâr mahfili bulunmaktadır. Dışarıda yapıya bitişik olarak ele alınan hünkâr kasrıyla bağlantılı olan bu mahfil mukarnaslı başlıklara sahip on sütunun taşıdığı sivri kemerler üzerine oturmaktadır. "L" şeklinde bir plana sahip olan mahfilin camiye bakan cephelerinde mermer, ahşap ve madeni korkuluklar mevcuttur. Zengin renkli taş süslemeli mukarnaslı mihrapla pencere aralarındaki duvar yüzeylerinde renkli taş kakmalı panoları dikkat çekicidir. Kapı ve pencere kanatlarında geometrik ve bitkisel kompozisyonlu sedef işçiliği görülmektedir. Mihrap duvarında soldaki pencereden duvar içinde yer alan bir çilehaneye geçilmektedir. Buradaki pencere kanatlarının dış yüzünde klasik kalem işi süslemeler vardır. Pencere içleri ve üst duvarlar bitkisel motifli sır altı tekniğinde çinilerle kaplanmıştır. Özellikle mahfili çevreleyen duvarlarda firûze zemin üzerine altın yaldızla celi sülüs yazılı çini kitâbe kuşağı bilinen nâdir örneklerdendir.

Çift katlı bir cephe düzenine sahip olan avluda altta dikdörtgen açıklıklı ve mer-

mer söveli, üstte iki renkli taşın alternatif kullanıldığı sivri kemerli pencereler yer almaktadır. Cami hariminden biraz daha büyük olan avlunun yan cephelerinde harimin yan cepheleri gibi galerili bir düzenleme görülür. Altta baklavalı başlıklı, kare kesitli sütunların üzerinde lentolu olarak düzenlenen bölümlerde abdest muslukları vardır. Üstte ise sütunların taşıdığı iki farklı sivri kemerle düzenlenmiş bir galeri yer alır. Üzeri kurşun kaplı bir sundurma ile örtülü olan bu galeriler sayesinde yüksek tutulan avlu duvarlarına bir hareket kazandırılmıştır. Avlunun üç yönünde yer alan taçkapılar mermer malzeme ile küfeki taşı beden duvarlarından ayrılır. Kapıların iç yönlerinde de mermer malzeme kullanılmış olup nişler ve renkli taş kullanımlı derin kemerlerle hareketlilik sağlanmıştır. Kuzey kapısı mukarnaslı yaşmağın ve üzerindeki yüksek kasnaklı kubbeşiyle diğerlerinden farklıdır. Bu kapı ile son cemaat yerinde cümle kapısı önündeki zeminde renkli taş kakmalı geometrik kompozisyon bulunmaktadır. Avluda mukarnaslı başlıklara sahip yirmi altı sütunun taşıdığı sivri kemerli revaklarda otuz birim yer almaktadır ve üzerleri kubbeye örtülmüştür. Bunlardan dokuz tanesi son cemaat yerini oluşturmaktadır. Kubbelelere geçişler pandantiflerle sağlanmış olup yalnızca son cemaat yerinde ortada cümle kapısı önünde bulunan ve diğerlerinden daha yüksek ele alınmış olan kubbeye ge-

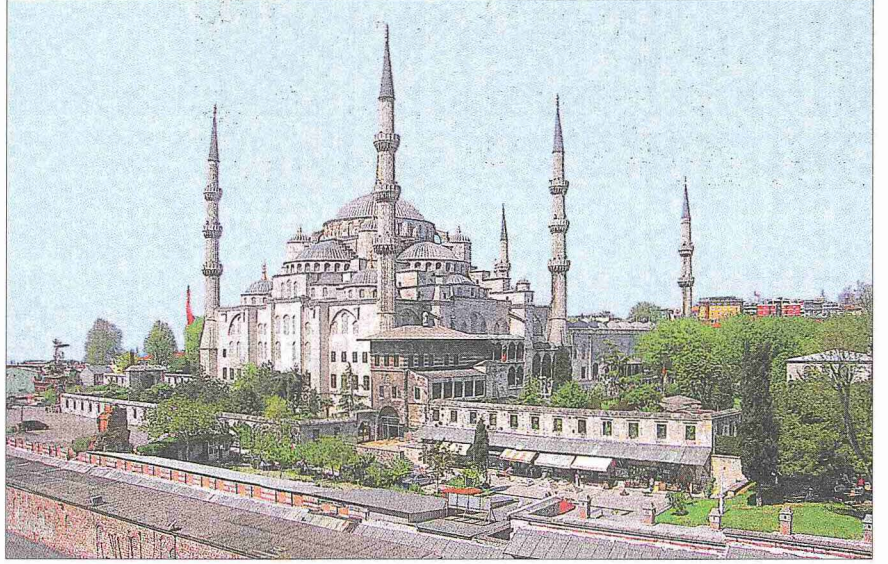
Sultan Ahmed Camii'nin içinden bir görünüş

çiş mukarnasıdır. Mermer döşeli revaklı avlu ortasında şadırvan görünümünde, üzeri kubbeli altıgen planlı fiskiyeli havuz bulunmaktadır. Mukarnaslı başlıklı altı sütunun taşıdığı sivri kemerli cephelerde kemer yüzeyleri kıvrık dallı rûmîler, kemer köşe dolgularında ise stilize çiçeklerden oluşan bitkisel süslemeler görülür. Üstleri geometrik ajurlu metal şebekeli haznenin mermer cepheleri ise ayna taşı düzenlemelidir. Bir adet su tahliye musluğu bulunan yapı şadırvan olarak düzenlenmiştir.

Küfeki taşıyla inşa edilmiş altı minareye sahip yapıda minarelerin dördü harimin köşelerine, iki tanesi avlunun köşesine yerleştirilmiş olup oldukça âhenkli bir görünüm elde edilmiştir. Kare kaideler üzerinde çokgen gövdeli minarelerden harimin köşesinde yer alan dördü üçer, avlu kuzey köşelerinde yer alan iki tanesi ikişer şerefelidir. Toplam on altı şerefesi bulunan minarelerin şerefe altları mukarnaslı, korkulukları geometrik ajurludur. Kuzeydeki minare gövdelerinde stilize servi motifleri vardır. Kurşun kaplı külâhla sonlanan minarelerden harimin köşesindekilerin külâhları altında firûze çini levhalar, kuzeyde yer alan iki minarede ise 1894 depremi sonrasında yapılmış olan kabarık girland süslemeler bulunmaktadır.

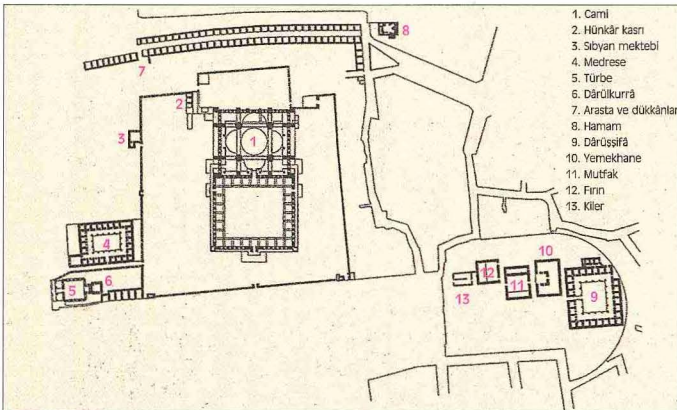
Camide zengin çini, kalem işi, ahşap, taş ve madenî süslemeler görülmektedir. Alt sıra pencere üstlerinden başlayarak üçüncü sıra pencere altlarına kadar duvar yüzeyleri çinilerle kaplanmıştır. Özellikle mahfil duvarlarında yer alan çiniler mekân içinde gözü yormayacak şekilde yerleştirilmiştir. Panolar halindeki düzenlemelerde en önemli kompozisyonlar kuzey mahfil duvarında görülmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen çiniler sır altı tekniğinde yapılmıştır. Büyük çoğunluğunu natüra-

Sultan Ahmed Külliyesi'nin doğudan genel görünüşü

list desenler oluşturmakla beraber değişik kompozisyonlara sahip çiniler de görülmektedir. İznik ve Kütahya merkezlerinden gelen çinilerin gelişme çizgisinin bir arada izlenebildiği bu camide 21.000'den fazla çini kullanılmış olup elliden fazla değişik kompozisyonla karşılaşılmaktadır. İznik ve Kütahya atölyelerinin gerek renk gerekse kompozisyon bakımından zengin olan bu çinilerinde XVII. yüzyıldan itibaren kalitenin zayıfladığı görülmektedir. Camide duvarların üçüncü sıra pencere hizasından yukarısı kalem işleriyle süslenmiştir. Bitkisel desenlerin hâkim olduğu kalem işlerinde son yıllarda yapılan restorasyonlarda orijinal örnekler ortaya çıkarılmıştır. Taş üzerine yapıldığı anlaşılan bu kalem işlerinden iyi durumda olan kısımlar koruma altına alınmıştır. 1883 yılında bu orijinal

kalem işlerinin üzeri sıvanarak kapatılmış, yerine ana hatlarıyla klasik desenlere benzemekle beraber boyutları değiştirilerek detayları yok edilmiş ve devrine uymayan renklerle boyanmış kalem işleri yapılmıştır. 1976'da başlayan çalışmalarda bunlardan bir miktar örnek bırakılmış, diğerleri kazınarak tesbiti yapılan orijinal desenler ve renkler uygulanmıştır. Bu çalışma iki değişik aşamada gerçekleştirildiğinden uygulamada bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Desenlerde kırmızı ve açık mavi renklerin hâkim olduğu görülmektedir. Yapıda ayrıca hünkâr mahfili altındaki ahşap tavan üzerinde ve müezzin mahfili altındaki ahşap dolap kanatlarında klasik döneme ait özgün kalem işleri bulunmaktadır. Cami içindeki yazıların Hattat Seyyid Kasım (Gubârî) tarafından yazıldığı kaynaklarda belirtilmektedir (Müstakimzâde, s. 367). Avluda cümle kapısı önündeki kubbenin içi daha zengin ve itinalı olmak üzere bütün revak kubbeleri ve pandantiflerinde yakın zamanda yenilenmiş kalem işi süslemeler görülmektedir. Yapıda kapı ve pencere kanatlarıyla vaaz kürsüsünde çoğu künde-kârî tekniğinde olmak üzere geometrik desenlerde süslemeler vardır. Bunlardan mihrap duvarında yer alan pencere kanatlarıyla caminin üç ana kapısındaki kanatlarda ve vaaz kürsüsünde sedef, bağa, fildişi, gümüş ve renkli ağaç kakmalarla zengin işçilik görülmektedir. Camideki diğer pencere ve kapı kanatlarında ise

Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi'nin planı (Zeynep Nâyır'dan işlenerek)

yalnızca geometrik düzenlemeler mevcuttur. Camide mihrap ve minberde bitkisel ve geometrik kompozisyonlu taş süslemeler bulunmaktadır. Mahfil korkuluklarında ajurlu şebekeler vardır. Mihrap duvarında pencere içlerinde ve önlerinde mermer zemine geometrik kompozisyonlu renkli taş kakmalar yapılmıştır. Mihrabın solunda duvarda renkli taş bir pano ile sekizgen bir küfi yazı kompozisyonu görülmektedir. Mahfilleri taşıyan sivri kemerlerde iki renkli taş alternatif olarak kullanılmıştır. Mahfil ve revak kemerlerinin köşe dolgularında renkli taş kakmalar vardır. Yapıda pencere ve kapı kanatlarında bulunan madenî aksam dışında caminin revaklı avlusundaki bronz kapılarda da süslemeler mevcuttur. Özellikle mihrap aksındaki kapıda ince işçilik dikkat çekicidir. Aynalar on kollu yıldızdan gelişen geometrik kompozisyonlu olup her bir geometrik şeklin içinde kabarık bitkisel süslemeler yer almaktadır. Aynaların etrafında mevcut süslemeler ise kazıma tekniği ile yapılmıştır. Mihrap aksındaki dış avlu kapısında aynalar kare ve dikdörtgenlerden meydana gelen tablalarından oluşmuştur. Bu tablaların yüzeylerinde ve etraflarında yine kazıma tekniğinde bitkisel motifler işlenmiştir.

Hünkâr Kasrı. Caminin güneydoğu köşesinde yer alan hünkâr kasrı çift katlı olarak inşa edilmiştir. "L" şeklinde bir alana oturan mahfilin alt katı kesme küfeki taşı, üst katı bir sıra taş, üç sıra tuğla dizisinden oluşan almaşık bir duvar örgüsüne sahiptir. Altındaki tonozlu koridorla avlu dışına bağlanan kasa dış avludan rampalı bir çıkışla ulaşılmakta, içeride yine rampalı çıkışla üst kata geçilmektedir. Buradan da önce küçük bir balkona, oradan caminin dış sofasına, daha sonra da cami

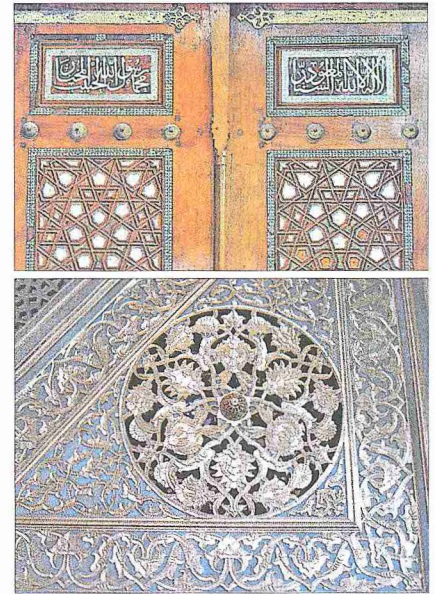
içindeki mahfile ulaşılır. Padişahın namazdan önce ve namazdan sonra bir süre dinlendiği ve belki de bazı işlerini yürüttüğü hünkâr kasrı Osmanlı mimarisinde ilk defa bu camide görülmektedir. Daha sonra selâtin camilerinde yapılması gelenek olan bu kasırlar erken tarihli camilere de eklenmiştir. Devrin sivil mimarlık örneğini yansıtan hünkâr kasrı 1912 yılında meydana gelen yangında harap olmuş ve Vakıflar İdaresi tarafından restore edilmiştir. Yapı bugün İstanbul Vakıflar Hali ve Kili Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Sıbyan Mektebi. Caminin doğusunda dış avlu duvarına bitişik olan sıbyan mektebi iki tonoz üzerinde inşa edilmiş fevkanî bir yapı olup kare planlıdır. 1026 (1617) yılında tamamlandığı tahmin edilen yapı 1912'de yangında harap olmuş ve esaslı bir tamir geçirmiştir. Avlu duvarı üzerindeki bir kapıyla da bağlantılı olan mektebe kuzeyden bir merdivenle çıkılarak ulaşılır. Tek bir odadan ibaret yapı çift sıra pencere düzenine sahiptir. Doğu duvarında iki dolap ve bir ocak nişi mevcut olan mekânın üzeri ahşap tavan ve kurşun kaplı çatıyla örtülmüştür.

Medrese (Dârülhadis Medresesi). Caminin kuzeydoğusunda avlunun dışında yer alan medresenin inşaatı 1029 (1620) yılında tamamlanmış olmalıdır. Kuzey cephenin ortasında yapıya geçişi sağlayan kapı yer almaktadır. Dikdörtgen planlı medrese âvlu etrafında sıralanan kubbeli revaklar ve kubbeli odalardan oluşmaktadır. Medrese odalarından yirmi dört tanesi talebe odası ve iki birim tuvalet olarak düzenlenmiştir. Kuzeydoğu köşesinde yer alan dershane kubbeye örtülü olup dışa taşkın olarak yerleştirilmiştir. Çeşitli zamanlarda tamirler gören yapı son olarak 1935 yılında onarılmıştır. Bugün avlusunun üzeri bir çatıyla örtülü olup Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin deposu olarak kullanılmaktadır.

Dârülkurrâ. Medresenin kuzeyinde yer alan dârülkurrâ türbe ile birlikte ayrı bir avlu içinde ele alınmıştır. Bu şekliyle 1620 yılında tamamlanmış olmalıdır. Kare planlı yapının üzeri kubbe ile örtülü olup güney cephesinde önü sakırlı kapı yer alır. Doğu duvarında ise hemen yanı başındaki türbeyi, özellikle I. Ahmed'in sandukasını görece şekilde düzenlenmiş olan büyük bir kemerli açıklık bulunmaktadır. Yapı bugün Türbeler Müze Müdürlüğü'nün deposu olarak kullanılmaktadır.

Türbe. Dârülkurrânın doğusunda yer alan türbe I. Ahmed'in vefatından sonra

Sultan Ahmed Camii'nin pencere kanatlarındaki ahşap işçiliğiyle minberindeki taş işçiliğini gösteren ayrıntılar

inşa edilmeye başlanmış ve 1028'de (1619) II. Osman tarafından tamamlanmıştır. Köşeleri hafif pahlanmış olan kare planlı yapı tromplarla geçişi sağlanan büyük bir kubbeyle örtülüdür. Önünde üç birimli revak bölümü yer alan türbede kapının tam karşısında dârülkurrâya doğru uzanan bir eyvan bulunmaktadır. Dış cephesi silmelerle bölümlenmiş mermerle kaplı olan türbenin istirdiye kabuğu şeklinde alnığa sahip kapısının üzerinde kitâbe mevcuttur. Türbenin kapısı abanoz ağacıyla kaplanmış olup zengin fildişi, sedef ve gümüş kakmalarla süslenmiştir. Kapı aralığının tavanında mermer üzerine girift bitkisel kompozisyonlu bir süsleme vardır. Yapının içinde birinci sıra pencere araları sır altı tekniğinde bitkisel kompozisyonlu İznik çiniyle kaplanmıştır. Üstte yapıyı dolaşan çini kitâbe kuşağı yer almaktadır. Pencere içlerinde de farklı renk ve düzende çiniler görülür. Duvarlarda ikinci sıra pencere aralarından yukarısında ve kubbede kalem işi süslemeler yapılmıştır. Kalem işlerindeki zikzaklı düzenleme Kâbe örtülerini hatırlatması açısından ilginç bir uygulamadır. Türbede otuz altı adet sanduka vardır. Burada I. Ahmed'den başka hanımı Mahpeyker Kösem Sultan, II. Osman ve IV. Murad ile hânedan ailesinden çeşitli kişiler medfundur.

Arasta ve Dükkânlar. Caminin güneyinde yer alan arasta 1026 (1617) yılında ta-

Sultan Ahmed Camii'nin hünkâr kasrı

mamlanmıştır. Hünkâr kasrı yanında avlu duvarı altında bir sıra dükkânın dışında Arasta sokağında karşılıklı olarak iki sıra dizilen dükkânlar sokağın iki ucunda tekrar tek sıra halinde devam ettirilmiştir. Vaktiyle 200 kadar dükkânın bulunduğu bilinen arastada bugün seksen kadar dükkân mevcuttur. Tuğla kemerlerle dışa açılan birimlerin üzerleri beşik tonozlarla örtülüdür. Sokağın camiye yakın olan dizisinde dükkânların üzerinde eskiden kubbeli odaların bulunduğu belirtilmektedir. 1912'de meydana gelen yangında harap olan arasta 1982-1985 yılları arasında Vakıflar İdaresi tarafından restore edilip turistik çarşı halinde düzenlenmiştir. Arastadan başka Atmeydanı'na bakan avlu duvarı üzerinde yedi adet dükkânın daha varlığı bilinmektedir. Bugün mevcut olan beş tanesinin üzeri kubbeli olup önleri sivri kemerli açıklıklıdır.

Hamam. Arastanın güneybatı ucunda yer alan hamam arasta ile beraber 1617 yılında tamamlanmış olmalıdır. Bugün çok harap durumda bulunan ılıklik ve sıcaklık bölümleriyle küllhan ve hazne kısmı ayakta olup muhtemelen ahşap olan öndeki soğukluk kısmı mevcut değildir. Üzeri kubbe ile örtülü olduğu anlaşılan sıcaklık bölümü altıgen planlı olup biri derin, ikisi sat-hî üç eyvanlı ve iki halvet hücrelidir.

Dârüşşifâ. Günümüzde mevcut olmayan dârüşşifâ Atmeydanı'nın batı ucunda imaret yapılarıyla birlikte ayrı bir grup halinde ele alınmıştır. 1018'de (1609) inşaatına başlanan yapı 1029'da (1620) tamamlanmıştır. Kaynaklardan dârüşşifânın kare planlı revaklı avlulu bir şemaya sahip olduğu öğrenilmektedir. Bir hamamla mescidin bulunduğu bilinen yapıdan doğu yönündeki kapısıyla hamam bölümü ve eskiden avlusu ortasında yer alan havuzun mermer fiskiyesi günümüze ulaşmıştır.

İmaret Yapıları. Atmeydanı'nın batı ucunda yer alan imaret yapıları yemekhane, mutfak, fırın, kiler ve tabhânelerden oluşmaktadır. 1025'te (1616) inşaatına başlanan imaret yapıları muhtemelen 1029'da (1620) tamamlanmıştır. İmaret meydanı getiren yapılar topluluğundan mutfak ve fırın kare planlı olup üzerleri dörder kubbe ile, yemekhane ve kiler ise dikkörtgen planlı olup üzerleri altı kubbe ile örtülüdür. Zamanla çeşitli değişikliklere uğrayan bu yapılardan tabhâneler bugüne kadar gelmemiştir.

Sebiller. Külliye vaktiyle sekiz adet sebilin bulunduğu bilinmekle beraber bunlardan ancak beş tanesi zamanımıza ulaşmıştır. Atmeydanı'na bakan cephe avlu

duvarı üzerinde yan kapıların bitişiğinde birer sebil yer almaktadır. İki cephe olan bu sebillerden doğudakinin meydana bakan penceresi üzerindeki kitâbesinden 1026'da (1617) yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğerinin üzerinde kitâbe yoksa da bunun da aynı yılda tamamlandığı kabul edilir. Arasta sokağının doğu ucunda köşede yer alan sebil iki cephe olarak düzenlenmiştir ve üzerinde 1026 (1617) tarihli bir kitâbe bulunmaktadır. Arastanın batı ucunda Tavukhane sokağı üzerindeki dükkânların sonunda yer alan ve bugün cephesi tamamen ortadan kalkmış olan sebilin izleri mevcuttur. Eski gravür ve fotoğrafları yer alan, ayrıca bir tabloya konu olarak kitâbesi yazılmış olan bu sebilin 1024 (1615) yılında inşa edildiği belirtilmektedir. Türbenin avlu duvarları üzerinde biri Atmeydanı'na, diğeri medreseye bakan cephe olmak üzere iki adet avlu penceresi sebil şeklinde düzenlenmiştir. Kitâbesiz olan bu sebiller muhtemelen türbe ile beraber 1619'da tamamlanmıştır. Türbenin Atmeydanı'na bakan köşesinde yer aldığı eski gravürlerden anlaşılan diğer bir sebil ise günümüze ulaşmamıştır. Türbe ile beraber 1619'da tamamlandığı tahmin edilen bu sebilin yerine XIX. yüzyılın ortalarında muvakkithâne binası yapılmıştır. Yeri tam olarak tesbit edilememekle birlikte dârüşşifâ ve imaret yapılarının yakınında da bir sebilin vaktiyle mevcut olduğu bilinmektedir.

Çeşmeler. Külliye toplam dokuz adet çeşme mevcut olup bunlardan altı tanesinin külliye ile birlikte ele alındığı anlaşılmaktadır. Akarât-ı Vakıf defterinde yalnızca arastada cami avlu duvarı altında dükkânların sağında yer alan ve bugün de mevcut olan çeşmeden bahsedilir. Cami içinde iki pâyeye üzerinde bulunan çeşmelerin dışında caminin kuzeyindeki avlu duvarı üzerinde, ortada yer alan kapının iç tarafındaki ayaklarında iki çeşme ile Tavukhane sokağında sebillle beraber ele alındığı anlaşılan bir çeşme de günümüzde mevcuttur. Ayrıca külliye de bugün sıbyan mektebinin altında, Arasta sokağında ve hünkâr kasrı duvarında olmak üzere üç çeşme daha vardır. Bunlardan mektep altındaki çeşme 1950'li yıllarda tamamen yenilenmiştir. Arasta sokağındaki çeşme dükkân birimlerinden bir tanesinin XIX. yüzyılda çeşmeye dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Hünkâr kasrı duvarında yer alan barok çeşme ise 1979'da buraya monte edilmiştir.

Diğer Yapılar. Caminin güneyinde dış avlu duvarı altında yan yana sıralanmış,

birbirleriyle bağlantıları olan mekânlar bulunmaktadır. Bir sıra kesme küfeki taşı, üç sıra tuğla örgülü duvarlara sahip bu mekânların su haznesi olarak inşa edilmeleri kuvvetle muhtemeldir. Arasta yönünde yer alan Bizans kalıntısı da bu arada elden geçirilip değerlendirilmiş, su hazneleriyle ilişkilendirilerek su ile ilgili fonksiyona sahip bir yapı (muhtemelen gasilhâne) haline getirilmiştir. Caminin kible yönünde bir avlu mevcuttur. Üç yönde birer kapısı bulunan bu avluda doğu köşede kare planlı bir su havuzu bulunmaktadır. Doğü yönündeki avlu kapısı üzerinde III. Selim tuğrası ile 1217 (1802-1803) tarihi vardır. İki yüzünde altta birer çeşme bulunan su havuzu yangınlarda kullanılmak üzere bu tarihte külliye eklelenmiştir. Ayrıca caminin Atmeydanı'na bakan batı kapısı yanında ve avlu duvarına bitişik, kesme küfeki taşı ile inşa edilmiş yaklaşık 8 m. yüksekliğinde su terazisi bulunmaktadır. Avlu duvarı üzerindeki bir pencereyi kapatan bu su terazisinin avlu duvarının inşasından sonra eklendiği anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 216-219; Ayvansarâfi, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 18-20; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 367; Mehmed Râif, *Sultanahmed Parkı ve Âsâr-ı Atıkası*, İstanbul 1332, s. 3-11; Hüsnü [Tengüz], *Bayram Hediyesi: Bedâ'î-i Âsâr-ı Osmâniye*, İstanbul 1335, s. 25-29; İzzet Kumbarcılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 17-19; Celâl Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, ts. (Maarif Basımevi), s. 374-387; Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s. 103-105; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s. 361-369; Muzaffer Sudalı, *Hünkâr Mahfilleri*, İstanbul 1958, s. 46-47, plan VIII-XI; Semavi Eyice, "İstanbul Minareleri", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 53-54; M. Hadi Altay, *Sultan Ahmet Camii*, Ankara, ts.; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 342-349; Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul 1975, s. 35-112; Metin Sözen v.dğr., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 252-257; A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler", *Atatürk Konferansları V: 1971-1972*, Ankara 1975, s. 234-235; Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmed Ağa-Eserleri", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 161-163, 554; P. G. İnciçyan, *XVIII. Asırda İstanbul* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1976, s. 49-50; Haluk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul, ts., s. 73-74, 77-78; Erol Çetin, "Sultanahmet Arastası", *Vakıflar: II. Vakıf Haftası Armağanı*, İstanbul 1984, s. 44-45; Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 186-187; M. Semih İrteş, "Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını", *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını: I. Ulusal Sanat Sempozyumu (17-19 Nisan 1985)*, Ankara 1985, s. 428-431; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 324-338; Şerare Yetkin, "Sul-

tan Ahmet Türbesi'nde Bulunan Bir Çini Tekniği ve Devrin Restorasyon Uygulaması ile İlgili Yorumlar", *II. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, 28 Nisan – 2 Mayıs 1986 Bildiriler, İstanbul 1986, I, 127-134; a.mlf., "Sultan Ahmed Külliyesi'ndeki Bir Grup Çini ile İlgili Yorumlar", *Semavi Eyice Armağanı: İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s. 213-220; Eminönü Camileri (nşr. Eminönü Müftülüğü), İstanbul 1987, s. 179-184; Çelik Gülersoy, *Mavi Cami*, İstanbul 1990; Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri*, Ankara 1990, s. 77-79; Hakkı Önkol, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992, s. 194-202; Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992, s. 106-108; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993, s. 73-74, 759; Mehmet Nermi Haskan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul 1995, s. 36-39; Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli: İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1995, s. 36-40, 85-87; Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara 1997, s. 62-63, 72-73, 92-94; a.mlf., "Sultanahmet Camii", *Önasya*, III/30, Ankara 1968, s. 10-11; a.mlf., "İstanbul Camilerinde Hünkar Köşkleri", *a.e.*, IV/40 (1968), s. 8-9; W. Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (trc. Ülker Sayın), İstanbul 1998, s. 470-474; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Külliyesi'nde Sebiller ve Çeşmeler", *17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı Sempozyum Bildirileri (19-20 Mart 1998)*, İstanbul 1998, s. 57-76; a.mlf., "Yok Olan Bir Yapı Sultan Ahmed Darüşşifası", *STAD*, sy. 2 (1988), s. 35-39; a.mlf., "Sultan Ahmed Külliyesi İmareti Yapıları", *a.e.*, sy. 6 (1989), s. 3-10; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, s. 35-39; Tahsin Öz, "Sultan Ahmed Camii", *VD*, sy. 1 (1938), s. 25-28; a.mlf., "Sultanahmet Camii'nin Tezyini Hususiyetleri II", *a.e.*, sy. 2 (1942), s. 209-212; Alev Öner, "Sultan Ahmet I. Türbesi", *TOK Belleteni*, LXV/344 (1979), s. 24-29; Behçet Ünsal, "Türk Sebilleri Üzerine Stil Araştırması", *İstanbul Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi Dergisi*, sy. 7, İstanbul 1981, s. 29; a.mlf., "İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması", *VD*, sy. 16 (1982), s. 86, plan 17; a.mlf., "Türk Mimarlığında Klasik Sebiller Anıtları", *Taç*, II/6, İstanbul 1987, s. 11; Serda Kantarcıoğlu, "Bir Çift Dolap Kanadındaki Ahşap Üstü Kalemişi", *Türkiyemiz*, sy. 70, İstanbul 1993, s. 50-61; Haldun Aslan, "Sultanahmet Camii'nin Kündekâri İşleri", *Art Decor*, sy. 27, İstanbul 1995, s. 94-99; "Arasta Hamamı", *İst.A*, II, 968; Zeynep Ahunbay, "Sultan Ahmed Külliyesi", *DBİst.A*, VII, 55-61.

AHMET Vefa ÇOBANOĞLU

SULTAN BAYBARS CAMİİ

(bk. BAYBARS I CAMİİ).

SULTAN BERKUK KÜLLİYESİ

(bk. BERKUK KÜLLİYESİ).

SULTAN HAMAMI

(bk. HASEKİ HAMAMI).

SULTAN HANI

Aksaray'da
XIII. yüzyılın ilk yarısında
inşa edilen kervansaray.

Konya-Kayseri yolu üzerinde Aksaray'a 42 km. uzaklıkta kendi adını verdiği kasabada bulunmaktadır. Kitâbelerine göre 626 (1229) yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır. Mimarı Konya Alâeddin Camii'ni de inşa eden Şamlı Muhammed b. Havlân'dır. Kalabalık kervanların uğrak yeri olan han III. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde yangın geçirmiş, mütevellisi Sirâcüddin Ahmed tarafından 667'de (1268-69) tamir ettirilmiştir. Bir askerî üs olarak da kullanıldığından çeşitli savaşlara sahne olmuş, kuşatmalar sırasında zarar görmüştür. Son yüzyılda civardaki köylülerin taş ocağı haline gelen Sultan Hanı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1959-1968 yılları arasında kısmen restore edilerek koruma altına alınmıştır. Bugün müze olarak kullanılmaktadır.

4680 m²'lik bir alanı kaplayan Sultan Hanı düz araziye kurulmuş bir kale görünümündedir. Kesme taş malzemeye örülen duvarlar kulelerle desteklenmiş, üstte mazgal dizisiyle çevrilmiştir. Ancak dendenanın hiçbir günümüze ulaşmamıştır. 50 x 62 m. ölçülerinde revaklı avlulu yazlık kısmı ile 50 x 33 m. ebadındaki kapalı holden oluşan iki bölümlü bir plana sahiptir. Doğu cephesinde mermerden yapılmış âbidevi bir taçkapısı vardır. Cepheden dışa taşan taçkapı gösterişli bir süslemeye sahiptir ve derin niş mukarnaslı kavsarayla taçlandırılmıştır. Plastik zikzak motifli sütunçeler burada kuşatma kemerini taşımaz. Palmet dizisinden oluşan bitki şeridinin dışındaki tezyinat geometriktir. Geniş kuşakta çok köşeli yıldız sistemleriyle buradan çıkan kollar ve geçme motifleri yer almaktadır. Sathî kuşatma kemeri içine serpiştirilmiş rozetlerle, kavsaranın te-

pedeki mukarnas hücrelerinin iki yanında uzaktan görülebilecek şekilde kazılmış "el-minnetü lillâh" ibaresi mevcuttur. Kapının iki yanında birer niş bulunmaktadır. İki renkli geçme motifli geometrik süslemeleri, zikzak yivli sütunçeleri ve mukarnaslı kavsaralarıyla Konya Alâeddin Camii ile Karatay Medresesi'nin taçkapılarını hatırlatır. Kapı söveleriyle süslemeleri savaşlar sırasında yakılarak tahrip edilmiştir. Kapı ve yan nişlerin üstünde yer alan Selçuklu sülüsüyle yazılmış inşa kitâbesiyle iki renkli atkı taşının altında tek satırlık tamir ve madalyon içinde usta kitâbeleri mevcuttur. Taçkapının üst bölümü yıkılmıştır.

Kapıdan eyvan şeklindeki koridora geçilmektedir. Avlunun doğusunda on bir oda, batısında aynı sayıda iki sıralı revak bulunmaktadır. Odalardan ikisi üçer bölümlü hamam ve depo haline getirilmiştir. Revak kemerleriyle odaların kapı çerçeveleri geometrik motiflerle süslenmiş, bütün mekân beşik tonozlarla örtülmüştür. Dıştaki kulelere rastlamayan odalardan altısı birer mazgal pencereyle aydınlatılmıştır. Avlunun ortasında dört ayak ve sivri kemerler üzerinde yükselen bir köşk mescid mevcuttur. Kuzeyden iki taraflı merdivenle çıkılan ve altında şadırvanı bulunan köşk mescidin kemer ve duvar cepheleleri zengin geometrik örneklerle bezenmiş, ancak zamanla yıkılarak harap olmuştur. Revak kemerleriyle odaların kapılarında olduğu gibi onarım sırasında burada da süslemeler dikkate alınmamıştır.

Hanın kapalı kışık bölümüne ikinci bir taçkapıdan geçilmektedir. Dıştaki ile aynı mimari ve süsleme özelliklerine sahip olan bu taçkapının da üst bölümü yıkılmıştır. Değişik biçimde kuşatma kemerine damarlı palmet motifleri işlenmiş, geniş kuşaktaki yıldız formları rozetlerle dolgulanmıştır. Yan nişlerle basık kapı kemeri üzerindeki kitâbede inşa tarihi tekrarlanmıştır. Kışık bölüm üç nefli bir hol şeklinde planlanmıştır. Taçkapı genişliğindeki orta nefle buna dikey olarak uzanan ve daha geniş tutulan yan nefler, dörder sıralı otuz

Konya-Aksaray yolu üzerindeki Sultan Hanı

